

ТЕРОРИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Дослідження зумовлено необхідністю вивчення та узагальнення тероризму як явища, що тісно пов'язане із міжнародною політикою та економікою. Особлива увага приділяється поняттю "тероризм" та його основним ознакам.

Навряд чи існує якесь інше поняття у політиці, яке викликає стільки суперечок, як поняття "тероризму". Навряд чи існує так мало достовірних знань щодо будь-якого іншого політичного феномену, як це є у випадку з тероризмом. Причина не лише у "природі явища", тобто у різноманітних формах тероризму, його видовимності та таємницях, якими він оточений. Почасти і "структура дослідження" породжує ситуацію, коли неможливо дійти згоди щодо поняття та дефініцій тероризму.

Вже у самому терміні "тероризм" звучить моральний осуд. Називаючи якусь політичну дію "тероризмом" ми не лише характеризуємо її як нелегальну з точки зору права, але і як нелегітимну з точки зору політики. Діючі особи, яких називають "терористами" не лише отримують тавро злочинців, під сумнів ставиться також правомірність їхніх політичних намірів. Тому уряди використовують термін "тероризм" для оголошення незаконною озброєної боротьби політичних опозиційних груп, а групи опору для виправдання своєї визвольної боротьби намагаються довести, що держави застосовують "стратегії терору". Як це констатував Рональд Рейган стосовно нікарагуанських КонTRAS, у політичних дебатах "терорист з легкістю перетворюється на борця за свободу" [1:3-5].

Україна є поліетнічною державою, тому виражена етнічна політика нашої країни є запорукою її цілісності і єдності, а, отже, процвітання і впевненого крокування до Європи. Аналіз міжетнічних конфліктів, які накрили хвилиною тероризму пострадянські країни, такі як Росія, Вірменія, Азербайджан, Грузія, Таджикистан, Узбекистан свідчить, що їх головною причиною стало невирішене протиріччя між двома взаємовиключаючими міжнародними принципами: правом націй на самовизначення і принципом цілісності території та непорушності кордонів. Аналіз діяльності терористських організацій (ЕТА в Іспанії, ІРА у Великій Британії, Аль Каїда в Афганістані та багатьох інших) свідчить про те, що саме тероризм найчастіше застосовується для вирішення міжетнічних конфліктів [2:11].

Тероризм є притаманним суспільству на всіх етапах його історії — у різних формах, на різних рівнях, різному розтлумаченні. На сучасному рівні ми це явище можемо характеризувати такими подіями як: вибух у Оклахома-Сіті, підриг посольств у Кенії і Танзанії, організований Усамою Бін Ладеном, вибухи житлових будинків у Росії, Франції, вбивства людей терористською організацією ІРА у Великій Британії, знищення посадових осіб у Іспанії організацією ЕТА, численні замаху на глав держав Ватикан, Грузії, Шрі-Ланки, США, Філіппін. Звичайно, неможливо не згадати і про антицивілізаційний акт тероризму, який було вчинено у США 11 вересня 2001 року.

Проблема визначення понять "терор" і "тероризм" досі залишається невирішеною. Фахівці з цього питання не мають єдиної думки з приводу їх дефініцій. Деякі фахівці вважають, що терор і тероризм не є поняттями, що пов'язані з чітко визначеними і ясно ідентифікованими подіями. Саме це зумовило той факт, що між поняттями "терор" і "тероризм" не проводять смислового розмежування.

Щодо самого слова "терор", то воно запозичене з латині, де *terror* означає "страх", "жах". Відповідно, такий самий сенс мають похідні від нього: англійське слово *terror* і французьке *terreur*. У своєму сучасному значенні слово "терор" з'явилося наприкінці XVIII ст. Його поняттєве оформлення відноситься до періоду Великої французької революції [3:12].

Новий тлумачний словник української мови містить наступне визначення терору: найгостріша форма боротьби проти політичних супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення [5:514]. Оксфордський тлумачний словник виділяє два основних значення лексеми "терор":

- 1) надзвичайний страх;
- 2) людина або річ, що є причиною надзвичайного страху.

Терор може бути як державний, так і недержавний.

Державний терор, у свою чергу, можна поділити на зовнішній і внутрішній. Зовнішній — полягає у проведенні агресивної політики щодо інших держав. Внутрішній — містить низку заходів щодо усунення, локалізації, нейтралізації певних політичних противників або сил, які можуть бути проведені латентно, тобто усунення людей буде проходити внаслідок "випадковостей". Держава публічно не буде проголошувати свою причетність до цих випадків і навіть не буде виступати проти тих чи інших сил. З іншого боку, внутрішньодержавний терор може набути "легітимного" характеру, коли держава "переробить" законодавство таким чином, щоб воно висловлювало волю пануючої верхівки. Разом з тим вся система влади, тобто законодавча, виконавча і судова, не будуть відігравати ролі трьох рівноправних важелів, не буде працювати система стримувань та противаг, яка є атрибутивною ознакою демократичних суспільств, що певним чином може призвести до тоталітаризму. За таких умов, з правової точки зору, держава нічого не порушує, вона відкрито проголошує свій курс, відкрито визначає своїх противників і відкрито карає їх. Тобто ззовні все законно, бо є влада, яка спирається на закон і підтримує свої воління за допомогою апарату примусу, робить їх обов'язковими і безумовними до виконання, є законодавство, яке регулює правові відносини в суспільстві.

У структурі внутрішнього терору можна також виділити змішану форму, тобто відкритий державний терор військового (поліцейського) характеру та латентний терор [6:37-39].

Основні характерні ознаки терору:

- ✓ Масовість насильства. Це означає необмежену кількість осіб, які підпадають під це насильство, а також потенційну можливість його розповсюдження на ще більш невизначену групу людей.
- ✓ Системність актів насильства. Це означає, що ці акти повинні бути не поодинокі, а складати певну сукупність дій, кінцевою метою вчинення яких є створення обстановки пригніченості, страху, дестабілізації суспільства. Системність не є систематичність. Останнє являє собою певну циклічність, повторюваність, можна навіть абстрактно сказати сукупність відокремлених у часі дій. Перше ж поняття містить сукупність актів насильства, об'єднаних однією спільною метою.
- ✓ Суб'єктами терору може виступати як держава, так і недержавні організації.
- ✓ Терор є цілеспрямований, тобто спрямований на досягнення певної мети, але у більшості випадків індивідуальний щодо жертв.

Протягом першої половини XX ст. тероризм був розчинений у кривавому хаосі революцій, громадянських і світових війн. Він став обов'язковим компонентом воєнного протистояння. У своєму ж рафінованому вигляді тероризм знову виникає наприкінці 60-х. Більше того, від цього часу терористичні організації набувають значного впливу і ваги в політиці окремих країн і цілих регіонів[7:3-5].

Особливістю ситуації є те, що терористичні групи тісно взаємодіють і навіть мають спеціальні центри для координації дій і навчання терористичної діяльності. Таким чином, до нових якісних параметрів тероризму необхідно внести зростання співробітництва, фінансова та технічна взаємодопомога терористичних організацій. На підтвердження цього можна навести той факт, що в палестинських таборах по підготовці терористів, які розташовані у Лівані, Сирії, Лівії, проходили підготовку бойовики з Західної Європи, Африки, Латинської Америки, Азії і навіть Північної Америки — члени таких організацій, як: IRA, "Японська Червона Армія", RAF тощо.

Значна частина терологів вважає, що у 70-ті рр. принаймні двічі відбулися міжнародні зустрічі лідерів тероризму: в Лівані 1972 р. і в Ларнаці на Кіпрі 1977 р., у яких брали участь лідери терористичних груп з ФРН, Японії, Ірану, Туреччини, Північної Ірландії.[8:20]

Англійський теролог Пол Вілкінсон виділяє 4 типи сучасних терористичних рухів:

- а) рухи націоналістичних, автономістських чи організацій етнічних меншин;
- б) ідеологічні групи або таємні товариства, що прагнуть до різних форм "революційної справедливості або соціального визволення";
- в) групи емігрантів або вигнанців з сепаратистськими або революційними прагненнями відносно своєї батьківщини;
- г) транснаціональні банди, що користуються підтримкою деяких країн і діють в ім'я "світової революції".

Цікавою є думка В.П. Ємельянова, який визначив тероризм як такі загальнонебезпечні дії або загрозу ними, що вчиняються публічно і посягають на суспільну безпеку та спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, непокою, пригніченості в цілях прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах інших[7: 45]. З ним погоджуються такі вчені як Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й. та Руденко М.М., які цю думку аргументують тим, що, по-перше, в ньому вказано на дії, які є загальнонебезпечними. По-друге, дано альтернативу вчиненню загальнонебезпечних дій "або загрози ними", що повніше показує саме їх характер. Заслуговує на увагу також розмежування "спрямованості" і "цілей". Як ми вже ілюстрували вище, більшість попередників не робили поділу "спрямованості і цілей", тому в багатьох випадках створення обстановки страху було водночас і спрямуванням, і ціллю, тобто метою і засобом одночасно.

В той же час, на їх погляд, є не зовсім вдалим вживання терміну "соціальна сфера": "Ми всі живемо у суспільстві, тобто в соціумі. Будь-яка діяльність людини є і соціальною, бо людина поза соціумом не існує. Соціальна сфера (вживаючи термінологію В.П. Ємельянова), вона є витокіом усіх інших: не існує політики поза суспільством, також як і не існує економіки за межами суспільства, тому, знову ж таки, ми приходимо до того, що необхідно вжити термін "в суспільстві", бо він повністю охоплює всі суспільні відносини"[2: 26-27].

Основні ознаки тероризму :

- Тероризм є однією із форм організованого насильства.
- При тероризмі здійснюється примус більш широкої соціальної групи, ніж безпосередні жертви насильства.
- Формування цілей у більшості випадків не пов'язане з конкретними проявами насильства, тобто між жертвами та метою, на яку спрямовують свої дії терористи, не має прямого зв'язку.
- Тактична мета тероризму полягає в тому, щоб звернути увагу до проблеми, стратегічна—досягти певних соціальних змін (свобода, незалежність, звільнення з виправно-трудових установ певного контингенту осіб, революція тощо).
- Акти тероризму за своєю суттю становлять традиційні форми загально-кримінальних діянь.
- Тероризм паралізує протидію з боку громадськості.
- Знаряддям впливу є психологічний шок, який породжується усвідомленням того, що будь-хто може стати жертвою незалежно від того, до якого прошарку суспільства він належить.
- Нехтування будь-якими правилами чи законами — жертвами актів тероризму можуть стати як дорослі чоловіки, так і жінки та діти.
- Розрахунок робиться на ефект раптовості, неочікуваності та несподіваності.

- Тероризм потребує негайного задоволення висунутих вимог, у противному випадку вдається до реалізації погроз та насильства.
- Може бути використаний організаціями будь-якого політичного забарвлення.
- При вчиненні актів тероризму практично завжди терористична група бере на себе відповідальність за вчинені акти насильства, тому що вони є засобом досягнення мети, а не самоціллю.
- Являє собою антитезу політичного вбивства.
- Розрив між безпосередньою жертвою насильства та групою, яка становить об'єкт впливу[2:29].

Отже, можна зробити висновок, що терор (тероризм) - це передовсім метод ціледосягнення, принциповою основою якого є застосування (або погроза застосування) насильства.

Але на основі вищевказаної властивості даного явища сформулювати його визначення є неможливим, оскільки насильство як таке притаманне не лише теророві (тероризмові), але й іншим соціально-політичним явищам. Наприклад, для досягнення певних цілей (політичних, соціальних, економічних тощо) дуже часто використовується війна. Принциповою основою цього методу також є застосування насильства. Тому для того, щоб дати чіткі дефініції терору і тероризму, необхідно окреслити особливості форм насильства, властиві лише їм.

Коли терорист підриває бомбу у багатолюдному торговельному центрі, або коли група озброєних осіб, увірвавшись до мирного міста, вбиває беззбройних мешканців, або коли працівники каральних органів держави катують і розстрілюють арештованих ними людей, насильство, яке здійснюється в усіх цих випадках, залишається без відповіді, тобто таким, що має однобічну спрямованість. Це його головна відзначна особливість. Насильство подібної форми є неможливим, наприклад, при протистоянні двох армій, коли кожна з протидіючих сторін здійснює насильство і зазнає його водночас. (Втім, це не стосується мирних мешканців та військовополонених, які часто є жертвами терористичних акцій воюючих армій). Таким чином, лише за використання тих форм насильства, які властиві терору чи тероризмові, суб'єкт насильства не може стати об'єктом (і навпаки) в момент здійснення теракту, тобто у даному разі відбувається чітка диференціація на суб'єкт і об'єкт насильства.

Необхідно також враховувати, що терор і тероризм — це методи впливу, способи боротьби, які складаються з окремих елементів, що визначають їх, - терористичних актів. Неможливо сформулювати поняття терору і тероризму, не давши дефініції терактові.

Терористичний акт – це дія, що набуває різноманітних форм насильства (або загрози його застосування), відзначною особливістю яких є те, що об'єкт насильства не може стати суб'єктом в момент здійснення теракту[3:34].

Також необхідно акцентувати увагу на тому, що при здійсненні терактів терористи можуть переслідувати як цілі, пов'язані з жертвами теракту, так і цілі, що з ними не пов'язані. Грунтуючись на даній дихотомії цілепокладання, можна сформулювати два основних поняття – "терор" і "тероризм". Терор – це метод впливу шляхом здійснення теракту (терактів) для досягнення певних цілей, за якого жертва теракту є об'єктом даного методу впливу. Тероризм — це метод впливу шляхом здійснення теракту задля досягнення певних цілей, за якого жертва теракту не є об'єктом даного методу впливу[5: 2].

При всій уявній тотожності понять терор та тероризм можливо окреслити ознаки тероризму, що відрізняють його від терору.

- Тероризм є кримінально-правовим явищем, в той час як терор — соціально-політичним.
- Терористи при вчиненні терористичних актів не володіють владою не тільки над певною групою, але взагалі ні над ким, в той час як при терорі особи, що чинять ці акти, володіють необмеженою владою над певним соціальним контингентом.
- При терорі створення обстановки страху, пригніченості може бути кінцевою метою; натомість при тероризмі існує "інструментальне" насильство або загроза насильством, яке є лише засобом досягнення інших цілей.
- Тероризм завжди протиправний, в той час як терор при певних обставинах (коли суб'єктом є держава) може бути легітимний.
- При тероризмі однією з ознак є раптовість, в той час як при терорі наявна очікуваність внаслідок масштабності та системності його вчинення.
- Тероризм може бути вчинений одинаками, в той час як при терорі це є неможливим [2:39-41].

Отже, підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що тероризм — негативне соціально-правове явище, обумовлене соціальними, політичними та економічними чинниками.

В Україні стан наукових розробок з проблем тероризму дедалі набуває позитивної динаміки. Вивченням проблем тероризму в Україні займаються такі дослідники, як В.О. Глушков, В.В. Крутов, В.П. Смельянов, В.Ф. Антипенко, С.М. Мохончук, О.П. Богданов, В.В. Колосков, А.М. Кузьменко, М.Г. Любинський та деякі інші. Кожний з цих авторів по-різному підходить до висвітлення питань боротьби з тероризмом, аналізує різні рівні, форми прояву, аспекти цього явища.

Тероризм як масове і політично значиме явище - результат повальної "деідеологізації", коли окремі групи в суспільстві легко ставлять під сумнів законність і права держави, і яскраво виправдовують свій перехід до терору для досягнення власних цілей.

Найважливішим чинником є і те, що "сильні світу цього" чим далі, тим більше прагнуть підмінити Історію людства - Грою Без Правил, де спецтероризм є дуже ефективним інструментом. При цьому вони не думають, що "інструмент" цей може якось вийти з підпорядкування і почати грати самими "гравцями". Ніколи не можна забувати, що тероризм - інструмент, спроможний вийти з під контроль і передати весь світ у владу терористів-інтернаціоналістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дааде К. Тероризм – поняття, теорії та стратегії протидії. Результати та проблеми соціально-наукових досліджень,- М.,- 1997.-С.3-5.
2. Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М. Боротьба з тероризмом, – К., 2002. – С.11
3. Яцько А. Онтологія насильства: терор і тероризм як елементи політичної боротьби // Українські проблеми. – № 1. – 998. – С.12.
4. Кара Мурза С. Тези про тероризм. – М.,1999. – С.34
5. Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. – К., 1999. – С.514.
6. Емельянов В.П. Терроризм и преступления террористической направленности. – Харьков, 1997. – С. 35.
7. Ємельянов В. Щодо кримінально-правового визначення тероризму // Право України. – 1999. – №8. – С.3-5.
8. Марков М.М. Тероризм // Дуель. – 1997. – №14. – С.2.
9. Волощук П. Близький Схід // Підтекст. – 1997. – №23. – С.21.
10. Давыдов Е. Терроризм: истоки и эволюция цели и средства // Досьє секретних служб. – 2000. – №1. – С. 5-7.
11. Дорошенко А. Терор і тероризм // Політика і час. – 1997. – №8-9. – С.15-17.
12. Ємельянов В. Об'єкт тероризму: його ознаки // Право України. – 1999. – №11. – С.12.

Матеріал надійшов до редакції 3.09.2004 р.

Котвицкий А.А. Терроризм как социальное явление: понятие и признаки.

Исследование обусловлено необходимостью изучения и обобщения терроризма как явления, которое тесно связано с международной политикой и экономикой. Особое внимание отводится понятию "терроризм" и его основным признакам.

Kotvitskiy A.A. Terrorism as a social phenomenon: the notion and its features.

The research is determined by the necessity to study and generalize terrorism as a phenomenon closely connected with international politics and economy. A particular emphasis is given to the notion "terrorism" and its major features